

II

VIC KAO FOLKLOR I IZVOR PROUČAVANJA DRUŠTVENIH PREDSTAVA

Humor je, kao što se vidi iz prethodnog poglavlja, izuzetno kompleksan fenomen i svakako predstavlja izazov za mnoge istraživače i različite discipline. U okviru određenog socio-kulturnog sistema on se, takođe, manifestuje u različitim formama. Može se tako konstatovati da humor čini značajan deo folklornog materijala koji jedan kolektiv stvara. Usled toga, kao i zbog pomenute kompleksnosti samog fenomena, česte su studije koje se fokusiraju samo na jedan njegov aspekt, kakav je, na primer, verbalni humor.

U žiži razmatranja ove studije jesu vicevi kao jedan od mnogih oblika koje humor ima upravo u verbalnom folklornom stvaralaštvu. Na taj način, ovde se neću baviti samim fenomenom humora, već ću se ograničiti na jedan folklorni materijal u čijoj osnovi stoji humor. Vic se nesumnjivo može svrstati u folklorno stvaralaštvo, budući da predstavlja tvorevinu koja je široko prihvaćena u, gotovo bilo kojoj, zajednici. S druge strane, u folkloru se održavaju samo one tvorevine koje imaju odgovarajuću funkcionalnost za datu zajednicu.¹ Na osnovu toga se u antropologiji folklora materijal koji spada pod datu odrednicu, tre-

¹ Roman Jakobson, Pjotr Bogatirjov, *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva*, u: Maja Bošković Stulli, *Usmena književnost*, Zagreb 1971, 17-31.

tira kao svojevrsan izvor saznanja o određenom društvu koje ga proizvodi. Tako su u različitim vrstama folklornih tvorevina često utisnuti društveni stavovi, značenja ili vrednosni sistemi, koji se, s druge strane, putem njih prenose i perpetuiraju. Vicevi će, u tom smislu, biti iskorišćeni kao izvor za razumevanje i rekonstrukciju socijalnog tipa Lude, koji je izgrađen u okviru ovog društva, a koji će se posmatrati kao pokazatelj odgovarajućih socijalnih shvatanja i vrednosti. U tom pogledu, ova studija se, prvenstveno, bazira na teoriji koju je razvio američki sociolog Orin Klap o socijalnim tipovima, sa kojom će čitalac imati prilike detaljnije da se upozna u narednom poglavlju.

Na ovom mestu je neophodno reći nešto više o samom vicu, njegovim određenjima i definicijama, budući da će ovaj folklorni materijal, kao što je već pomenuto, biti korišćen kao izvor saznanja o odgovarajućim društvenim predstavama. Može se konstatovati da je vic, kao folklorna tvorevina, izazvao značajno interesovanje kod brojnih autora koji su nastojali da ga opišu, ustanove njegovu formu, strukturu, funkciju i, ukratko, definišu. Svest o značaju ovog fenomena je raširena, kako u stranoj, tako i u domaćoj folkloristici, i o njoj, između ostalog, kod nas svedoči zbornik radova posvećen upravo vicu, a koji je proizvod kongresa folklorista Jugoslavije.² Autori koji su ovde izložili svoje radove, dali su zanimljiva i vredna zapažanja, i na ovom mestu će biti istaknuta ona koja su, pre svega, od koristi za ovu studiju.

Svaki pokušaj teorijskog određivanja vica mora da pođe od vica kao svojevrsnog kratkog proznog oblika usmene narodne književnosti.³ Milivoj Solar je u svojoj *Teoriji književnosti* definisao vic na sledeći način: "Vic (riječ je preuzeta iz njemačkog,

² Rad XXXVII kongresa SUFJ, Plitvička jezera 1990, Zagreb.

³ Nenad Ljubinković, *Teorijsko određivanje usmenog narodnog vica – problemi i nedoumice*, Rad XXXVII kongresa SUFJ, Plitvička jezera 1990, Zagreb, 362.

Witz; upotrebljavaju se i nazivi šala i dosetka, ali obično oni imaju nešto šire značenje) kratka je jezična tvorevina koja služi izazivanju komičnog dojma, sažeto zacrtavši neke situacije, događaje i karaktere i otkrivši u jezičkom izrazu samom, ili u osobinama izražajnog, suprotnosti i protuslovlja, koja izazivaju smeh. Stuktura je vica često vrlo složena. U njemu se u najvećoj meri iskorištavaju dvosmislenost pojedinih riječi i životna protuslovlja kojima obiluje svakodnevice, a neposredni kontekst često ima u njihovom razumevanju odlučujuću ulogu."⁴

Vic je tipičan usmeni, folklorni žanr novije, urbane civilizacije. Svojim izrazom i formom, on se odlično uklapa u savremeno doba, pa se može konstatovati da predstavlja savremeni i aktuelni vid usmenog duhovnog stvaralaštva. Vic je vrlo kratka tvorevina, ali mu taj oblik i odgovara, smatra Vladimir Bovan. "Vic svojom kratkoćom i složenom mišlju sasvim odgovara našem vremenu, pa je zato jedan od najproduktivnijih oblika savremenog usmenog stvaralaštva."⁵ Ovaj folklorni narativ odlikuje se i specifičnom strukturom. "Zbivanje je u vicu, bez obzira na tematsku i motivsku usredsređenost, u korelaciji sa čvrsto postavljenom strukturom koja se ogleda u trodelnosti. Uvodna formula, ekspozicija ili najava, srednji i prelazni deo i završna epizoda, stalni su okvir kojim se "kreće" događaj. Selektivnim odnosom prema materijalu šire narativne pozadine, odbačen je sav nepotrebnosti višak, prenebregnuta digresija, jezički izraz sveden na sliku i skicu."⁶

Uprkos sažetoj formi, u vicu se može konstatovati veliko bogatstvo tema i motiva, kao i mnoštvo funkcija koje ovaj žanr

⁴ Milivoje Solar, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

⁵ Vladimir Bovan, *Vic prema šaljivoj narodnoj priči*, Rad XXXVII kongresa SUFJ, Plitvička jezera 1990, Zagreb, 318.

⁶ Zvezdan Đurić, „*Factum*“ i „*diktum*“ – određenje vica, o samo nekim aspektima vica, *loc. cit.* 319.

može ispunjavati. "Sadržaji viceva govore o svemu što čini život: o društvenim, političkim, ekonomskim, kulturnim, a naročito međuljudskim odnosima i problemima. Nasmejava nas, ali i prisiljava da se zamislimo nad kojekakvim nepravilnostima i postupcima u životu. Ismejava i ironizira nedostatke i mane. Šali se na račun pojedinaca i etničkih grupa, pa i naroda. Jednom rečju: obaveštava, komentariše, ocenjuje, kritikuje i savetuje na svojevrsan način o svemu što se u životu zbiva."⁷

Vic, međutim, nije bio uobičajen predmet razmatranja u srpskoj nauci. Razlog tome V. Bovan vidi u ranijem neradom gledanju političke vlasti na takva istraživanja koja bi mogla otkriti mnoge slabe strane sistema vlasti, kao i mnoge greške i promašaje njenih predstavnika.⁸ Vic je, naime, dugo bio isključivo u domenu usmene komunikacije, privatn, neoficijelan, a nekada i autocenzurisan. Kao primer toga da je svest o zabranjenosti postojala, Marija Kleut navodi sâm vic koji se pričao sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka, a koji glasi: "Hoćeš da ti ispričam vic za sedam godina?", pri čemu se, zapravo, misli na sedam godina zatvora.⁹ Uglavnom je u ovakvim situacijama reč o posebnoj vrsti vica, odnosno, o političkom vicu, mada ni to ne mora biti slučaj. V. Bovan, tako, navodi primer svog poznanika koji je bio osuđen na mesec dana zatvora kada je ispričao prilično bezazlen erotski vic o Jovanki Broz.¹⁰ Ovo su ujedno i dobri primeri toga kakav je društveni značaj moguće pridavati vicu, kao i potvrda o uticaju i posledicama koje ovaj folklorni materijal može imati ili proizvesti.

⁷ Ante Nazor, *Vicevi i danas*, loc. cit. 355.

⁸ V. Bovan, *op.cit.* 315.

⁹ Marija Kleut, *Beleženje i pričanje viceva*, Folklor u Vojvodini, Sveska 7, Novi Sad 1993, 126.

¹⁰ V. Bovan, *op. cit.* 315.

S druge strane, vic poseduje i različite društvene funkcije na koje su mnogi ukazali. Često se kaže da je osnovna odlika šaljive priče ili facetije kritički odnos prema društvu. Ljubiša Rajković, međutim, povlači paralelu između šaljive priče i vica i kaže: "Ako je funkcija facetija društvena kritika i samokritika, onda je to i funkcija viceva. Njih i još u većoj meri no facetija. Svaki vic smišljen je sa predumišljajem, tj. on se uvek stvara na nečiji račun, da bi se podsmehnulo nečijoj mani."¹¹ Može se zaključiti da vic predstavlja kolektivno promišljanje, stav i odnos prema životu, iskazan lucidno, kratko i duhovito, što je i uslov da zavređuje pažnju i prenošenje. Naravno, snaga vica zavisi i od njegove osnovne poente, neke istine o životu, ljudima, njihovim odnosima i stavu prema životu.¹² Kao svaki folklorni materijal, ispričani vic se velikom brzinom širi, transformišući se pritom i primajući različite oblike u odnosu na autentično ispričanu verziju. Ipak, on uglavnom zadržava svoju tipološku karakteristiku, a to je karakterizacija ljudi i situacija kroz "žaoku koja se graniči s karikaturom, invektivom, sarkazmom i satirom."¹³

U srpskim vicevima mogu se uočiti likovi ka kojima je naročito usmerena ova žaoka ismejavanja, satire, karikature, parodije, itd. Na osnovu toga sam odlučila da ovu studiju posvetim njihovom razmatranju i to u okviru posebne teorije o socijalnim tipovima, među koje spada i tip Lude. Naime, ukoliko Ludu definišemo kao individuu, stvarnu ili zamišljenu, koju društvo ismejava usled njenih postupaka, ponašanja i osobina, ove likove možemo shvatiti kao različite manifestacije socijalnog tipa Lude koje su izgrađene u okviru ovog društva. Usled toga, izvo-

¹¹ Ljubiša Rajković, *Sociološko – psihološka osnova savremenih timočkih viceva o tvrđičluku Piroćanaca*, loc. cit. 391.

¹² Dara Vučinić, *Vic kao oblik narodnog stvaralaštva*, loc. cit. 408.

¹³ Milorad Nikčević, *Vic između trivijalnosti i umjetnosti riječi*, loc. cit. 375.

di se pretpostavka da razmatranjem i analizom odgovarajućih viceva možemo doći do predstave o Ludi koju je ovo društvo proizvelo. Ukoliko se imaju u vidu sve do sada navedene karakteristike vica, takav folklorni materijal se može smatrati naročito pogodnim sredstvom za rekonstrukciju ovog socijalnog tipa i izvorom saznanja društvenih predstava o njemu.

Postavljanjem ovakvog problema nastojaću, najpre, na identifikaciji najčešćih likova kojima se kroz viceve pripisuju karakteristike Lude, a potom i na razmatranju njihovih postupaka, ponašanja i osobina zahvaljujući kojima su svrstani u ovu kategoriju. Pitanja na koje ovde želim dati odgovor su sledeća: Koji su najzastupljeniji tipovi Lude koje nalazimo u vicevima? Koju društvenu funkciju imaju ti tipovi? Kakve greške, ponašanje i postupci dovode do toga da pojedinac bude označen kao Luda? U kojim situacijama pojedinac ispada Luda? Kakve konsekvence ovakvo određenje Lude i predstave o njoj imaju po one koji pripovedaju, prenose i slušaju viceve u kojima se ovaj socijalni tip može identifikovati? Odgovori na postavljena pitanja trebalo bi da pruže sliku o tipovima Lude i njihovoj funkciji i da, na posredan način, daju predstavu o oblicima ponašanja koja društvo ne odobrava, ismejava i prezire kroz te tipove. Ukratko, dati odgovori treba da obezbede uvid u jedan oblik vrednosnog sistema koji u ovom društvu postoji.

Materijal na kojem je ova studija zasnovana bazira se na vicevima sakupljenim pretežno preko Internet sajtova, specijalizovanih za objavljivanje ove vrste humora. Smatrala sam da su ovi sajtovi dobro polazište za formiranje korpusa viceva za analizu s obzirom na veliki broj viceva koje sadrže, a koji su, što je veoma bitno, necenzurisani i podeljeni po kategorijama, odnosno klasifikovani po svojim "junacima". Na osnovu toga lakše se stiče uvid i u to koji su likovi aktuelni u savremenim vicevima. Kao glavni izvor za prikupljanje viceva korišćena su dva Internet sajta: www.sto-posto-zabava.com i www.vicevi.co.yu Ostali posećeni

sajtovi raspolazu znatno manjim brojem viceva koji su, pri tom, uglavnom isti oni koji se mogu pronaći na dva navedena sajta.

Postoji nekoliko razloga zbog kojih sam odlučila da Internet bude izvor materijala koji će biti podvrgnut analizi u ovoj studiji. Ti razlozi su, pre svega, praktične prirode i uočili su ih svi autori koji su se na neki način dotakli teme vica u svojim istraživanjima. Vic je, naime, priča trenutka i u smislu stimulacije pripovedača i u smislu težnje iskaza da bude aktuelan, odnosno, da odgovori na situaciju, kako konkretno postojeću u trenutku pričanja, tako i društvenu u širem smislu.¹⁴ Iskustvo različitih istraživača pokazalo je da je vic folklorni materijal koji se najpre prenosi u spontanoj i neformalnoj komunikaciji pa je sama verovatnoća da se čuje i pribeleži njihov dovoljan broj za zadovoljavajuću analizu izuzetno smanjena.¹⁵ Pokušaj sistematskog traganja, tj. raspitivanja, takođe nije najsrećnije rešenje budući da se vicevi najčešće pričaju u određenom kontekstu i posebnim situacijama, koji se ne mogu uvek veštački uspostaviti po želji i svesnoj nameri. Pored toga, treba istaći da performans, odnosno proces izvođenja ili pripovedanja određenog folklornog materijala ovde nije u prvom planu, već je akcenat na samom sadržaju datog materijala i njegovoj analizi, što ne zahteva trenutni kontekst datog performansa.

Može se, međutim, reći da su navedeni Internet sajtovi kontekst koji je najpribližniji onoj spontanoj situaciji u kojoj se prirodno prepričavaju vicevi. Oba pomenuta sajta su aktuelna i veoma posećena, a osnovna namena im je objavljivanje viceva. To znači da se ovi sajtovi posećuju sa namerom čitanja najnovijih viceva i što je takođe važno, posetioci imaju mogućnost da pošalju svoje viceve koji se odmah objavljuju, kao i da ocenjuju i vrednuju one koji su već objavljeni. Na taj način, oba sajta omo-

¹⁴ Marija Kleut, *op. cit.* 122.

¹⁵ Gordana Ljuboja, *op. cit.* 14.

gućavaju i cirkulaciju velike količine takoreći svežeg folklornog materijala. Još jedna prednost ovih sajtova je, već pomenuta, necenzurisanost viceva, što ih opet približava neformalnoj i ličnoj situaciji u kojoj se vicevi najčešće pričaju.

Svrha ove studije je, dakle, da se putem viceva stekne uvid u socijalni tip Lude koji je proizvelo ovo društvo. Kako je već napomenuto, na ovaj način je moguće doći do određene vrste vrednosnog sistema koji društvo propagira i propisuje svojim pripadnicima i to putem jednog oblika humorističkog, folklornog materijala kakav je vic. Time se otkriva i jedan novi ugao posmatranja samog vica, koji ovde služi odgovarajućoj društvenoj svrsi i ima određenu namenu, a koja nije isključivo zabava i proizvođenje smeha.